

Treball final del grau en Antropologia social i cultural.

Jodie Casas Muzaurieta

Curs 2012-2013

Tutora: Sílvia Bofill

“Espai sense alcohol. Un acostament a l’aplicació de les mesures penals alternatives”.

RESUMEN

A aquest article volem mostrar la complexitat que envolta la posada en marxa del programa de Mesures Penals Alternatives del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya centrant-nos en el cas concret de l'Espai Sense alcohol.

La particularitat d'aquest espai és què es tracta d'un lloc coordinat per una associació d'alcohòlics rehabilitats (GAMAR) situat al barri de la Barceloneta i que a la vegada funciona com a entitat col·laboradora del Departament de Justícia. L'Espai sense alcohol rep persones condemnades a complir una mesura penal alternativa per haver comés un delicte lleu arran del seu consum d'alcohol.

A continuació assistirem al procés que segueixen les persones obligades a acatar el mandat judicial i veurem com es relacionen els agents que intervenen en el procés.

PARAULES CLAU: alcoholisme, mesures penals alternatives, drogodependència, estigma, rehabilitació, reinserció

ÍNDEX

Introducció	3
Metodologia	4
Mesures penals alternatives	5
GAMAR i l'Espai sense alcohol	8
Els penats	14
Reflexions	18
Bibliografia	20

INTRODUCCIÓ

A l'any 2002, fa gairebé onze anys, un grup d'alcohòlics va culminar el seu període de rehabilitació a l'Hospital del Mar i van conformar el Grup d'Ajuda Mútua d'Alcohòlics Rehabilitats (GAMAR). L'associació va començar a organitzar activitats als carrers del barri de la Barceloneta i a fer-se coneguda entre els òrgans de govern locals, de manera que la seva proposta d'oferir a les persones una alternativa "sense alcohol" va arribar a obtenir una resposta de l'Ajuntament de Barcelona: l'atorgament d'un quiosc situat al Parc de la Barceloneta. Segons afirmacions dels responsables de GAMAR, la intenció de l'Ajuntament també va ser reactivar l'ús d'un parc considerat pels veïns com a un "punt negre". D'aquesta manera neix l'Espai sense alcohol, que aquest estiu farà vuit anys.

Un any després d'haver inaugurat l'Espai sense alcohol, GAMAR va rebre una petició del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya per participar del seu programa de Mesures Penals Alternatives, convertint-se a partir d'aleshores en una de les seves entitats col·laboradores. Atesa la naturalesa de l'associació GAMAR, l'Espai sense alcohol va començar a acollir persones enviades pel Departament de Justícia, condemnades per la comissió d'un delictes lleus (endavant penats). A la majoria dels casos va ser el consum d'alcohol de les persones en qüestió que donà origen a cometre el delictes però, com veurem posteriorment, l'espai ha acabat rebent persones amb drogodependències diverses. La condemna que han de complir els penats consisteix en realitzar una quantitat determinada de jornades de treballs en benefici de la comunitat, en aquest cas concret, portant a terme tasques pròpies de l'ofici de cambrer a l'Espai sense alcohol.

La recerca parteix d'un interès per conèixer les diferents entitats i agents que intervenen en el procés de reinserció i rehabilitació de les persones que compleixen mesures penals alternatives a l'Espai sense alcohol: d'una banda el Grup d'Ajuda Mútua d'Alcohòlics Rehabilitats (GAMAR) que gestiona l'espai, el Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya amb els mecanismes que desplega per assolir l'objectiu i finalment, els penats.

La mateixa recerca em va ajudar a plantejar preguntes sobre les visions dels actors, des de la més institucional representada pel Departament de Justícia, fins la de les persones que travessen la vivència de complir una mesura penal alternativa. Es tracta de mostrar la diversitat i complexitat de discursos i pràctiques que plantegen els diferents agents i actors involucrats al voltant d'aquesta experiència.

METODOLOGIA

Aquesta recerca ha tingut dues fases. La primera que abasta des de novembre de 2011 fins a maig de 2012, en la que es va produir un primer acostament a l'associació GAMAR; i una segona fase, realitzada entre febrer i abril de 2013, amb la que he pogut aprofundir la investigació sobre l'execució de mesures penals alternatives a l'Espai sense alcohol. El treball de camp va comprendre: la realització d'observació participant, entrevistes i revisió de fonts documentals i bibliogràfiques.

L'observació participant, portada a terme amb l'assistència diària a l'Espai sense alcohol durant el mes d'abril, em va permetre establir contacte amb tot el que envolta aquest espai i els seus actors. Els responsables em van suggerir assistir-hi al matí per tal de facilitar la comunicació amb les penats, donat que és l'horari de menys feina.

Mitjançant entrevistes vaig poder recollir el testimoni de nou persones representatives de les diferents perspectives: la Pepa (dona d'uns 65 anys, alcohòlica rehabilitada i presidenta en funcions de l'associació GAMAR), l'Eduard (home de gairebé 70 anys, marit de la Pepa i soci de GAMAR), l'Isabel, (dona de 50 anys que va demanar ajuda a GAMAR per abandonar el seu consum d'alcohol), el Cap de mesures penals alternatives del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya, una delegada d'execució de mesures del Departament de Justícia (encarregada de supervisar a les persones que compleixen una pena), i finalment quatre penats: Marc (home de 29 anys condemnat a 180 dies de treballs en benefici a la comunitat per un delictes de violència de gènere); Albert (home de 50 anys, condemnat a 240 dies, acusat per un delictes de violència psicològica i qui, a més de la pena ha de seguir un programa de deshabituació d'alcohol), Fernando (home de 36 anys acusat per un delictes de violació) i Benito, (home d'uns 40 anys condemnat a 300 dies de treballs en benefici a la comunitat que segueix un programa de deshabituació d'heroïna).

Sobre les fonts bibliogràfiques i documentals consultades, em vaig remetre sobretot a les web oficials del Departament de Justícia i GAMAR, així com bibliografia d'autors com a E. Goffman, E. Menéndez i S. Brandes, O. Romani, entre d'altres.

Cab destacar la dificultat d'accés per portar a terme les entrevistes als representants del Departament de Justícia, ja que tret del fet que no em van permetre enregistrar-les, van trigar considerablement en respondre a la meva

sol·licitud. Una altra dificultat ha estat l'acostament cap a aquells que compleixen una pena. Donada la situació dels penats, l'apropament va implicar un esforç per clarificar la intenció de la recerca i evitar mal entesos. Tanmateix, per tal de respectar i mantenir l'anonimat dels meus interlocutors, els he atribuït pseudònims, que atorguen prioritat a la identitat social dels testimonis per sobre de la identitat personal.

MESURES PENALS ALTERNATIVES

Aquest apartat ha estat construït, per una banda, a partir de la informació continguda a la web del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya i per l'altre, les entrevistes fetes al Cap de Mesures Penal Alternatives i a una delegada d'execució de mesures del Departament de Justícia (endavant, delegada de Justícia).

A partir de 1996 (seguint amb un procés de transferència de competències judicials a la Generalitat de Catalunya que es va originar al 1981, inicialment centrat en l'àmbit de la justícia juvenil), es va produir una modificació del sistema penal que va permetre plantejar les bases per l'aplicació de mesures penals alternatives. Posteriorment, mitjançant la modificació del Codi Penal a través de la Llei orgànica 5/2010, de 22 de juny i Reial Decret 840/2011, de 17 de juny, es va establir l'escenari idoni per la posada en marxa del compliment dels treballs en benefici de la comunitat, multa o programa formatiu.

D'altra banda, entre els anys 2003 i 2007 (amb les lleis orgàniques: 15/2003 de 25 de novembre, 1/2004, de 28 de desembre i 15/2007, de 30 de novembre¹) es va donar un procés d'enduriment de la resposta penal davant infraccions o faltes comeses als àmbits de trànsit (alcohol, velocitat i documentació) i violència de gènere. Les reformes d'aquestes lleis van penalitzar accions abans considerades faltes, convertint-les en delictes. Aquest aspecte es pot apreciar amb l'increment de la demanda anual de treballs en benefici de la comunitat ².

¹ Totes les lleis citades es poden trobar detallades a la web del Boletín Oficial del Estado <http://www.boe.es/>

² A l'any 2002 va ser de 235 places, mentre que al 2006 es va incrementar considerablement (més de 6,000 places) i l'any 2010 va arribar al seu cim amb més de 17,000 places. Font: web Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya.

Les mesures penals alternatives són penes imposades per un jutjat o tribunal a un individu que ha comés una falta o delictes lleus i s'apliquen com alternativa a la presó, ja que pretenen constituir una opció *“menys aflictiva que les penes privatives de llibertat per la comissió d'una falta o d'un delictes lleus o menys greu”* (web oficial del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya). Aquesta opció es tradueix en complir un número determinat de jornades (no retribuïdes) de treballs en benefici de la comunitat en una entitat col·laboradora, entenent per entitat col·laboradora aquella que presta serveis a la comunitat i és considerada pel Departament de Justícia com un punt de referència per a la vida social, tal és el cas de GAMAR.

A la majoria dels casos, el lloc on l'acusat ha de complir la seva pena està relacionat amb la causa que va originar el delictes amb la finalitat de reduir la possibilitat de reincidència. El ventall d'entitats col·laboradores està conformat per institucions públiques i privades que presten serveis a la societat, per exemple: Parcs i Jardins, TMB, hospitals o residències de gent gran, entre d'altres.

Les mesures penals alternatives es poden aplicar a aquelles persones amb penes de fins a dos anys. En cas de detectar un penat amb problemes de drogodependències, el límit es pot ampliar (fins a cinc anys). Segons sigui el cas, el jutge pot ordenar el compliment d'una mesura penal alternativa paral·lelament al seguiment d'un programa formatiu o tractament de deshabitació de drogues amb la condició que el programa o tractament es porti a terme en un centre reconegut com a vàlid pel Departament de Justícia.

L'aplicació de la pena té una finalitat educativa i integradora. S'intenta que la persona infractora pugui combinar el compliment del manament judicial amb la seva vida familiar i laboral. L'acusat és informat de la seva situació, obligacions judicials i responsabilitat davant l'execució de la pena. L'objectiu de la pena apunta una reparació simbòlica del penat cap a la comunitat per les seves accions. D'altra banda es dóna visibilitat al compliment efectiu de les penes amb la finalitat de minimitzar estereotips sobre la delinqüència i els seus protagonistes i així modificar la percepció social negativa envers aquesta problemàtica.

Un alt percentatge de les mesures penals alternatives esdevenen en treballs en benefici de la comunitat (72%)³. Els treballs en benefici de la comunitat no poden atemptar contra la dignitat del penat, han de constituir una tasca útil per la societat i

³ Dades extretes de la web del Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya.

no estar supeditada a aconseguir interessos econòmics. Hi ha possibilitat que el mateix acusat participi del procés de selecció del lloc on complirà la pena.

El procediment que segueix una persona a qui s'imposa una mesura penal alternativa és el següent: un cop es dictamina la sentència, a la persona condemnada li és assignada una delegada de Justícia. Em referiré a elles en femení perquè un alt percentatge són dones professionals en els camps de l'educació, el treball social i la jurisprudència. Les delegades de Justícia són les persones que simbolitzen la presència del Departament de Justícia a la vida del penat durant el compliment de la mesura penal alternativa. S'encarreguen de fer un seguiment del penat, assegurant sobretot el compliment de la pena imposada.

Inicialment la delegada entrevista al condemnat i desenvolupa un perfil per tal de valorar la viabilitat i el format del compliment de la *mesura*⁴. A continuació li suggereix l'entitat més adient on podria complir la pena i finalment delimita el pla de treball i el procés que a partir d'aleshores seguirà la persona. El testimoni de l'Albert, un home de 50 anys que compleix una pena d'aquesta naturalesa, dona compte de la participació del penat en la tria de l'entitat: *"[La delegada] me trajo aquí y me dijo: 'mira, como has estado en hostelería y tal, yo tengo una señora que tiene un bar, ahí vas a estar bien. Tú sabes idiomas y con los turistas...' y yo dije: 'vale'"*.

Quan s'assigna l'entitat col·laboradora on un penat haurà de complir la pena, es reuneixen: l'encarregat de dita entitat, el penat i la seva delegada de Justícia per tal de definir i concretar les funcions i responsabilitats de cadascuna de les parts, acordar el tipus de seguiment, la freqüència dels contactes, preveure l'actuació en el supòsit d'incidències, canvis de programació (horaris, dies de treball o activitat pactada) i prevenció de riscos laborals. Tot això es reflecteix en un document de compromís que finalment és signat per les tres parts implicades (responsables de l'entitat, penat i delegada), donant inici al compliment del manament judicial.

Una altra tasca de la delegada de Justícia és la d'intercedir entre el penat i l'entitat col·laboradora en cas d'inconvenient o desacord. Tal i com explica el Marc, un home de 29 anys condemnat per un delictes de violència de gènere, que va arribar a

⁴ Aquest és el terme que utilitza tant el Departament de Justícia com els responsables de l'Espai sense alcohol per referir-se a les mesures penals alternatives.

l'Espai sense alcohol després de passar per quatre entitats diferents i qui estava a punt de finalitzar el compliment de la seva mesura:

Fan d'intermediàries. També t'escolten perquè són psicòlogues, o són treballadores socials, saps? T'ajuden a reinserir-te. Jo penso que també depèn de com sigui la persona, no? En el meu cas, jo sempre li he parlat amb molta sinceritat perquè vull acabar els estudis i ara tinc la oportunitat. Ella m'ha escoltat i m'ha dit 'doncs jo t'ajudaré i aniràs a un lloc on estiguis bé perquè puguis complir els teus somnis'.

Com es veu, el Departament de Justícia posa molt d'èmfasi en la finalitat educativa i reintegradora de la pena, així com en els conceptes de reinserció, reintegració social i responsabilitat del penat (aquest últim ocupa un lloc preponderant al discurs i les pràctiques de la institució). Així doncs, el compliment de les mesures penals alternatives constituiria el camí traçat pel Departament de Justícia per aconseguir la rehabilitació del penat.

GAMAR i l'Espai sense alcohol

Aquest apartat ha estat elaborat sobretot en base al testimoni de la presidenta de GAMAR, la Pepa i del seu marit l'Eduard, soci de GAMAR. Addicionalment vaig consultar la web de GAMAR i altres entrevistes que Pepa va oferir a mitjans de comunicació de la premsa escrita ⁵.

Segons el testimoni de la Pepa i l'Eduard, al 2002 un grup d'alcohòlics va culminar el seu procés de rehabilitació a l'Hospital del Mar i va decidir que havien de fer quelcom que pugues ajudar a altres persones (i les seves famílies) amb la mateixa malaltia. És així com funden GAMAR (Grup d'Ajuda Mútua d'Alcohòlics Rehabilitats), anomenant la Pepa com a presidenta per decisió unànime.

El grup va començar a organitzar activitats al carrer i posteriorment va aconseguir un local social, però va ser mitjançant les activitats al carrer que van guanyar visibilitat davant els òrgans de govern locals (posant una barra de begudes sense alcohol a les festes de la Barceloneta, per exemple). Arrel de l'empenta que el regidor del districte de Ciutat Vella d'aquell moment va donar a GAMAR, la cap de Parcs i Jardins de l'Ajuntament de Barcelona els va oferir posar un quiosc al Parc

⁵ Fonts. El Periòdic i El País.

de la Barceloneta. Van acceptar. GAMAR es va fer càrrec de l'administració del quiosc al que van anomenar "Espai sense alcohol". Aquest estiu farà 8 anys.

A continuació, la Pepa detalla el naixement de l'Espai sense alcohol, que col·loquialment tothom anomena "xiringuito".

Ara fa 8 estius que vam inaugurar l'Espai sense alcohol, el xiringuito. I això va venir perquè que vam demanar al regidor del districte [...] que ens deixés fer una taula de begudes saludables a la platja alguns caps de setmana i li va semblar bé... i diu 'mira, aquest diumenge [...] vindrà la cap de Parcs i Jardins i li direm' [...] Van venir, ens va presentar i li vam explicar la idea, i va dir: 'oh sí! Un espai sense alcohol on es pugui venir i estar tranquil escoltant musiqueta'. Jo al·lucinava perquè nosaltres només havíem demanat una barra de begudes saludables [una taula] a la platja i ella sí, sí, vale, vale' [...] I resulta que l'espai sense alcohol era el xiringuito! [...] No vam inaugurar fins finals d'agost quan ja havia passat tota la temporada d'estiu, però bueno, nosaltres vam tirar endavant [...] vam passar tot l'hivern aquí dintre [...] i vam aguantar fins avui, sí, sí [...] Que ens donessin el xiringuito, era una cosa que no ens haguéssim imaginat mai a la vida [...] Sempre hem tingut gent que ens ha ajudat, hem tingut sort.

L'Espai sense alcohol constitueix l'espai físic on funciona GAMAR i també on conflueixen altres actors d'aquesta recerca: els representants de GAMAR, els penats, el Departament de Justícia (mitjançant les delegades) i els clients. La Pepa sosté que la col·locació del quiosc al Parc de la Barceloneta obeïa a un pla de remodelació que va iniciar l'Ajuntament de Barcelona, ja que aquesta zona estava considerada com a perillosa pels veïns del barri, com ella ho explica:

Aquest parc era un punt negre del barri. Ens venia de tot i et trobaves xeringues per tot arreu. Moltes mares i pares no portaven als nenes aquí al parc infantil perquè es trobava el que es trobava, i clar! També ens van posar aquí per això precisament, per dignificar una mica el lloc, no? Evidentment des de que estem aquí això ja està arreglat, aquí ja no ens trobem xeringues des de fa molt de temps. Tenim molta clientela de pares i mares quan surten els nens dels col·legis i també venen els veïns.

El començament no va ser fàcil, des del punt de vista de l'Eduard, qui relata l'inicial refús dels veïns envers la seva presència i com aquesta relació ha canviat fins el punt que mostra la participació activa de GAMAR a les activitats del barri:

En el barrio hoy día todo el mundo sabe que existimos. Antes ni sabían ni querían saber. Al principio tuvimos un poco de rechazo de algunos vecinos porque se pensaban que este iba a ser un antro de gente que iría borracha. Cuando vieron de qué íbamos, lo que hacíamos y demás, pues la actitud afortunadamente fue cambiando. Ahora vamos a las reuniones del barrio y estamos metidos dentro de la comisión de fiestas, estamos en la escuela de salud para la gente mayor, vamos a varios sitios y la gente nos conoce, saben quienes somos y lo que hacemos, a dónde vamos y dónde estamos.

Tot i comptar amb un local social, les funcions de l'associació (informació/prevenió sobre alcoholisme, recolzament, orientació a malalts alcohòlics i família, entre d'altres), es porten a terme des de l'Espai sense alcohol. GAMAR també està obert a qualsevol persona directa o indirectament afectada per altres drogodependències. La Pepa assenyala que la gent que pateix una malaltia com l'alcoholisme evita ser relacionada amb ella. D'acord amb la seva experiència, les persones prefereixen parlar en un context més 'normal', com el que constitueix l'Espai sense alcohol en comptes d'assistir a altre institució de tipus Alcohòlics Anònims, i afegeix: "vam notar de seguida, quan vam obrir el xiringuito, que tothom estava més còmode venint aquí que no anant al local social".

Una altra prova d'aquesta tendència resideix en el fet que les persones amb una drogodependència que hi van a demanar suport no viuen al barri de la Barceloneta, tal i com ho exposa l'Eduard:

Desgraciadamente no hay gente del barrio que venga a buscar ayuda. La gente que viene mayormente no es vecina y no acuden al local social de GAMAR, sino que vienen aquí. ¿Sabes lo que pasa? Una persona alcohólica, por regla general va a buscar ayuda lejos del lugar donde vive porque piensa 'si me ven, si me reconocen'... y esquiva de ir a su barrio.

Per tal d'evitar l'agreujament de la situació de vulnerabilitat en que es situen els alcohòlics, sobre els que sol recaure un estigma, GAMAR té entre els seus objectius donar recolzament a aquells que vulguin iniciar un tractament de rehabilitació per tal de contribuir a canviar la imatge de l'alcohòlic com a persona

refusada per la societat: “[...] nosaltres donem la cara per que es vegi que... que sí que es pot sortir del alcohol i tornar a ser una persona coherent i positiva davant de la gent [...], oi? Nosaltres el que volem és això.” (Pepa)

El tema de l'estigma és un tema recurrent en aquesta investigació. Segons Goffman:

La situación especial del estigmatizado reside en que por una parte la sociedad le dice que es un miembro del grupo más amplio, lo cual significa que es un ser humano normal, y por otra, que hasta cierto punto es 'diferente' y que sería disparatado negar esa diferencia. La diferencia en sí deriva [...] de la sociedad, pues por lo general una diferencia adquiere mucha importancia cuando es conceptualizada en forma colectiva por la sociedad como un todo [1993:146].

Com confirmarem més endavant, la problemàtica que encercla aquesta recerca presenta dues situacions que fan que els subjectes siguin proclius de ser estigmatitzats: les drogodependències i la delinqüència. Al respecte, Goffman diferencia entre els símbols de prestigi que atorguen una posició privilegiada a qui els posseeix, envers els símbols d'estigma, que donen conte d'una situació degradant [1993:58].

Arran de la promoció i difusió que en fa l'associació, la Pepa s'ha convertit en la cara més visible de GAMAR. Ha forjat una carrera al voltant de la seva experiència com alcohòlica rehabilitada i és cridada per oferir xerrades i donar entrevistes a mitjans de comunicació (diaris i televisió). Al respecte, Goffman sosté que quan un estigmatitzat arriba a tenir una posició política o ocupacional important, se li pot atorgar la tasca de representar a la seva categoria [1993:39]. Clarament és el que ha esdevingut..

La Pepa mostra obertament una voluntat conciliadora per acostar-se als alcohòlics i a aquells que compleixen mesures. Subratlla la importància que té el fet d'haver travessat una malaltia com l'alcoholisme i addueix que la seva vivència l'ajuda a entendre més als que pateixen una drogodependència, per això afirma: “*Al sortir-ne d'una addicció, crec que tens un grau de comprensió més elevat o diferent*”.

Al llarg del temps la Pepa ha construït un discurs entorn de la rehabilitació com a única sortida. Com a molts grups d'alcohòlics en procés de deshabitació, GAMAR ha adoptat conceptes provinents del sistema biomèdic. Així, es refereix a

l'alcoholisme en tant que malaltia i defineix a l'alcohòlic com a un malalt (Menéndez 2009:115).

Les recaigudes conformen una de les principals preocupacions que té tant el sistema biomèdic com els sistemes alternatius (per exemple AA⁶), envers no només del alcoholisme sinó de les addiccions en general ja que malgrat i poder minvar o eliminar el consum de les substàncies que ocasionen l'addicció, si l'individu manté relació amb persones que pertanyen a un entorn de consum, pot reprendre'l, (Menéndez 2009:113) i així ho exterioritza la Pepa: *“Has de posar-te en tractament i acceptar que ets un malalt i que és per tota la vida, que no podràs tornar a beure mai més perquè tu no pots controlar-ho”*. En la mateixa línia, Stanley Brandes reitera: *“[...] se piensan a sí mismos como alcohólicos vitalicios, incapaces de curación completa”* (2004:132).

La Pepa no circumscriu la seva tasca *recolzadora* a l'Espai sense alcohol, sinó que ella mateixa es manté a l'abast de qui la necessiti les vint i quatre hores del dia:

“El recolzem o li suggerim que vingui a veure'ns, que ens truqui. El meu telèfon sempre el porto al costat, sempre em poden trucar a qualsevol hora si està en crisi al carrer, abans d'entrar a un bar prefereixo que em truqui”.

Altres testimonis no vinculats directament a GAMAR, ens poden donar més informació sobre el seu funcionament, com el cas d'Isabel, una dona de 50 anys, qui fa uns vuit mesos va reprendre el seu consum d'alcohol després de set anys d'abstinència. Precisament un dels objectius de GAMAR és el de acollir a *“malalts alcohòlics que per diferents motius no puguin seguir la teràpia, sempre amb la condició de seguir abstinentes”*⁷, però també reben a aquells que tornen a beure, com li ha succeït a la Isabel. El cas d'Isabel confirma la naturalesa incurable que els grups com Alcohòlics Anònims atribueixen a aquesta malaltia, i així ho confirmen Menéndez i Di Pardo:

[...] reconocer la abstinencia como meta del proceso curativo, una abstinencia concebida como permanente, pues el sujeto alcoholizado es concebido considerado por AA como enfermo durante el resto de su vida.
(Menéndez i Di Pardo, 1996:250)

⁶ Sigles d'Alcohòlics Anònims.

⁷ Font: web GAMAR

En la mateixa línia, Menéndez explica que el fet de què grups com a GAMAR considerin l'alcoholisme com a una malaltia sense cura, reforça la creació d'una identitat basada en la sobrietat, la qual cosa contribueix amb els objectius principals d'aquest grups. (Menéndez 2009:117)

Menéndez sosté que a la pràctica el tractament mitjançant el sistema biomèdic presenta limitacions i per això es demana intervenció no mèdica com els grups d'Alcohòlics Anònims. En el mateix sentit, l'Eduard i la Pepa es perceben com a un complement del model biomèdic i assenyalen la necessitat de posar-se en tractament acudint a aquest sistema com a camí únic per deixar l'addicció: “[...] procurem portar-ho, recolzant-lo, que sàpiga que hi ha un puesto on pot trucar i que al final del camí està el posar-se en tractament. Això està claríssim. Ho deixem clar des del començament.” (Pepa)

La Pepa també destaca com a positiu el sistema que GAMAR ha adoptat i que ella descriu com a poc convencional i flexible, envers altres grups d'alcohòlics en rehabilitació:

Nosaltres ens sortim de totes les normes. Nosaltres no fem grup de teràpia, no fem reunions formals, però si fem de tot [...], els ajudem, però des d'aquí. [...] Cadascú s'integra a l'hora que li va bé, ells saben que aquí sempre està obert. Nosaltres no tanquem, només per Nadal i Sant Esteve.

Com es pot apreciar, al mateix espai es barregen diverses utilitats, ja que a les pròpies de l'associació GAMAR s'afegeixen d'altres per exemple l'Espai sense alcohol com a entitat col·laboradora del Departament de Justícia on els penats han de complir mesures penals alternatives. No és estrany que algunes vegades, es creï un vincle que va més enllà del moment específic en que els penats compleixen la condemna, de manera que l'Espai sense alcohol també és un punt de trobada entre els responsables del lloc i les persones que van acabar de complir una mesura o persones que van acudir per demanar ajuda i deixar el seu consum d'alcohol. Aquest tret dona compte de la capacitat d'acostament que posseeix GAMAR i que potser constitueix la principal característica que el diferencia de la resta d'entitats col·laboradores del Departament de Justícia.

ELS PENATS

A aquest apartat s'ha donat especial importància al testimoni de les persones que compleixen mesures penals alternatives, a més de les fonts documentals citades als apartats anteriors.

Com ja s'ha dit, 'penat' és el terme encunyat pel Departament de Justícia per referir-se a la persona que ha comés un delictes i a qui un jutge o tribunal imposa una pena.

A l'Espai sense alcohol, una ampla majoria dels penats són homes (segons els responsables de GAMAR un 95%), amb edats que fluctuen entre els 20 i els 65 anys. Vaig treballar amb un grup conformat per onze homes i una dona inculpats per delictes que van des de superació de la tassa d'alcoholèmia, petits robatoris, violència de gènere, violència psicològica fins a violació. D'aquest grup tots, excepte un individu, eren de nacionalitat espanyola. Alguns travessen situacions de pobresa amb escasses possibilitats de canvi, donat que la majoria està a l'atur, per aquest motiu no va ser estrany sentir que algú havia acudit, (o restava pendent de fer-ho), a l'assistenta social per demanar menjar o altres ajuts. Al llarg de l'any, passen per l'Espai sense alcohol arreu d'unes cent persones penades, però no totes acaben de complir la condemna.

El Departament de Justícia assigna als encarregats de les entitats col·laboradores la responsabilitat d'avaluar a aquells que compleixen mesures penals alternatives. En el cas de GAMAR i l'Espai sense alcohol, la Pepa i l'Eduard són les persones sobre les que recau aquesta tasca. Ells controlen l'assistència i puntualitat dels penats. Durant la meua permanència a l'espai vaig ser testimoni d'una assistència i puntualitats irregulars. Els penats no sempre arribaven a la mateixa hora. Tampoc hi assistien diàriament.

D'altra banda, els responsables de GAMAR també han d'informar al Departament de Justícia sobre el desenvolupament del penat així com de les incidències que puguin produir-se al llarg del compliment del manament judicial. Les incidències contempnen: absències injustificades, tardances reiterades, rebuig al compliment de la mesura, incompliment reiterat de les instruccions del responsable, rendiment inferior al mínim exigible, o realització manifestament incorrecta de la feina. Si un penat incorre en repetides incidències podria donar lloc a que li sigui revocada la mesura penal alternativa.

Al llarg de la recerca, es va evidenciar una jerarquia establerta entre els responsables de GAMAR i els penats. Tant la Pepa com l'Eduardo tenen rols assumits que es podrien resumir de la següent manera: ella intenta ser més propera i comprensiva, mentre que l'Eduardo representa la figura de qui "posa ordre". Tots dos coincideixen en descriure aquest rols en termes de proximitat, ja que afirmen que la Pepa compleix un rol més maternal, mentre que l'Eduardo fa de pare estricte. Aquesta jerarquia també s'evidencia en l'apropiació d'espais, ja que els penats han feta seva una de les barres laterals on es reuneixen, conversen o llegeixen els diaris en els moments de menys feina, en canvi hi ha altres llocs que ocupen els responsables i als que de preferència no hi accedeixen, com l'interior del quiosc on es troba la caixa.

Resulta significatiu que tres dels penats a qui vaig entrevistar (Marc, home de 29 anys condemnat a 180 dies de treballs en benefici a la comunitat per un delicte de violència de gènere; Albert, home de 50 anys condemnat a 240 dies, condemnat per un delicte de violència psicològica i Fernando a qui s'atribueix un delicte de violació), aprofitessin l'espai que van trobar a l'entrevista per reafirmar la seva innocència i mostrar la seva disconformitat davant el dictamen del jutge i els procediments judicials. Així ho verbalitza Marc:

A mi no em van presentar cap part del metge, cap cosa que demostrés que jo li havia pegat [...] Em van portar a l'hospital emmanillat, a més és una humiliació, saps? i que pensaria la gent de veure'm així... però jo tinc la meva consciència molt tranquil·la, ho puc explicar perquè no em sento culpable [...] per exemple, als Estats Units, han matat molts innocents amb la pena de mort, gent que no s'ho mereixia. Jo em sento així, realment em sento així... és lo que hay! i encara hauria pogut ser pitjor. Tindria que ser d'una altra manera més realista, més responsable.

Al igual que Marc, Fernando, home de 36 anys condemnat per un delicte de violació, refereix que el van condemnar amb una acusació falsa i reforça la seva afirmació adduint la manca de proves que l'incriminassin.

De tots els testimonis recollits, van ser poques les persones que van admetre haver comes una falta i que acceptaven el compliment de la condemna com a una obligació que havien de complir, com va ser el cas de Julián, un home al voltant dels 60 anys condemnat a 300 dies de treballs en benefici de la comunitat, qui va

assenyalar: “Jo vaig cometre un error i estic aquí per pagar-ho i prou”. Afirmacions com aquesta donen valor a les mesures penals alternatives.

Un altre dels testimonis, l'Albert, és un home de 50 anys, que parla set idiomes producte, diu ell, dels més de 25 anys d'experiència treballant com a cambrer arreu del món. L'Albert va ser condemnat per un delictes de violència psicològica contra la seva mare, amb qui viu. Aquest home tampoc està d'acord amb els procediments judicials ni amb la pena imposades. En primer lloc afirma que la principal afectada, la seva mare, no va voler presentar cap denúncia contra ell. Sosté que la denúncia està basada en el testimoni d'un veí que va trucar als Mossos d'Esquadra en sentir crits producte d'una discussió que mantenien la seva mare i ell, però nega cap tipus d'agressió física o psicològica.

El cas d'Albert és un exemple dels penats que a banda de complir una mesura penal alternativa està obligat a assistir a un programa de deshabituació pel consum d'alcohol. Malgrat que per altres mitjans vaig comprovar la seva dependència, ell la va negar: *“El alcoholismo no me lo ha diagnosticado nadie, eso fue la abogada. La abogada lo quiso meter como atenuante, ¿sabes? ‘El chico se había bebido dos cervezas’... y la jueza lo cogió por donde quiso”*.

Tot i no estar d'acord amb el tractament de deshabituació, l'Albert el segueix.

Com l'Albert, hi ha altres persones que compleixen una mesura i tenen com a condició seguir un tractament de rehabilitació mitjançant un programa de deshabituació de drogues (alcohol, heroïna, etc.). El fet de que el penat no accepti sotmetre's a un tractament de desintoxicació o en faci mal ús (no prendre la medicació, no assistir a les reunions), vulnera l'esperit de les mesures penals alternatives i porta conseqüències negatives pel penat com la possible revocació de la condemna i, per tant, el compliment d'una pena privativa de llibertat a una presó. Així va succeir amb la Mariona, una dona entre els 40 i 45 anys amb signes evidents d'addicció a l'alcohol. Un dia vaig ser testimoni d'un escàndol propiciat per la seva arribada a l'Espai sense alcohol en estat d'embriaguesa, insultant i intentant colpejar a companys i clients amb pedres. Al no ser la primera vegada que es donava aquesta situació, la Pepa (qui ja havia parlat amb ella en diverses oportunitats), va proposar a la seva delegada que Mariona continués complint la condemna a l'espai sempre que es sotmetés a un tractament de deshabituació. Mariona es va negar, fet que es va traduir en la revocatòria de la seva mesura i l'ordre d'ingrés a presó.

A les entrevistes amb les persones que complien mesures penals alternatives en general s'obrien espais de crítica, ja sigui cap el sistema judicial, el Departament de Justícia, les delegades de Justícia, les entitats col·laboradores o els seus responsables.

L'Albert, també es queixa del funcionament de la burocràcia del Departament de Justícia, perquè assegura que des del començament i fins el dia de l'entrevista ningú no li aclaria la quantitat exacta de dies de condemna que havia de complir:

Primero me dijo que eran 480 días, luego mis papeles no estaban, [...] Y estuve como tres meses viniendo a trabajar sin saber por qué. Hasta la tercera vez que fui a ver a la delegada de Justicia y le dije: [...] mira hoy no me voy de aquí hasta que no me des el papel. Total que no eran 400, sino que eran 180 días. Ahora termino los 180 y me dicen que no, que son diez más (que ya los tengo hechos, que los he firmado ahora), y ahora resulta que hay 60 más! Digo, 'porqué no me dices ya todo de golpe, de una vez y así no tengo que acabar nunca'!

Marc afegeix que encara que el Departament de Justícia insisteixi en el caire reintegrador de les mesures, segons la seva experiència, hi ha entitats col·laboradores que els maltracten i humilien, com ho detalla a continuació:

[...] fent els treballs socials he aguantat bastants vexacions, d'anar a un lloc [una gossera] i que et tractin com un criminal o que et donin a entendre que tu ets una escòria, no? Jo per exemple, tinc un cap bastant moblat [...], però és dur, és dur que et cridin: 'tú, el de Justicia, venga a limpiar mierda, que tú por eso estás aquí'.

Al respecte, Goffman afirma que pot

[...] existir una discrepància entre la identidad virtual y la real de un individuo. Cuando es conocida o manifiesta, esta discrepancia daña su identidad social; lo aísla de la sociedad y de sí mismo, de modo que pasa por ser una persona desacreditada frente a un mundo que no lo acepta (1993:31).

Haig de destacar que tot i que en general l'ambient entre les persones que treballen al l'Espai sense alcohol és cordial, també s'observen moments concrets de tensió producte de la càrrega de treball. Tant a les entrevistes com a les converses quotidianes, alguns penats van categoritzar per sota a altres companys suggerint

estigmes més visibles que els propis. Per a Goffman, aquests penats estarien aplicant una estratificació que posa de manifest l'ambivalència que senten respecte de sí mateixos. [1993:127]

REFLEXIONS

Aquesta recerca m'ha permès posar sobre la taula alguns aspectes de la complexitat que abasta el tema tractat.

En primer lloc hem vist com el Departament de Justícia, al crear un espai nou i diferent on les persones que cometen un delictes poden complir la seva pena lluny de tot el que encercla la pèrdua de llibertat i el confinament a una presó, destaca el caire positiu de les mesures penals alternatives pel fet d'intentar reinserir al penat a la societat i allunyar-lo de l'estigma. A la pràctica, el mecanisme d'actuació que desplega la institució no contempla aspectes que tenen rellevància pels penats (tant importants com l'econòmic, per exemple). La proposta de combinar el compliment de la mesura amb una rutina familiar i laboral resulta summament difícil.

Altra punt en que el Departament de Justícia posa èmfasi és l'afirmació de que els treballs en benefici de la comunitat no poden atemptar contra la dignitat del penat. Malauradament hi ha penats a certes institucions que diuen tot el contrari. També es sosté que la supervisió als penats és personalitzada però a dia d'avui, on les retallades han arribat a tot arreu, el departament de Justícia no ha estat una excepció, de manera que ha disminuït el nombre de delegades de Justícia assignant més penats a cadascuna i ressentint la qualitat del servei que podrien donar-los.

Per la seva banda, els representants de GAMAR participen activament d'allò que consideren una educació sociolaboral, acollint als penats al seu espai i recolzant-los de manera més propera. En certa mesura contradiuen les directrius del Departament de justícia, ja que es prenen certes llibertats per aplicar la seva metodologia, la qual cosa implica passar per alt incidències que a altres entitats serien castigades immediatament. Segons la descripció que van donar alguns penats que van estar a altres entitats abans d'arribar al xiringuito, van subratllar que els responsables de GAMAR eren "molt comprensius i propers".

El tema de fons en porta a barrejar dues qüestions que es donen al mateix físic (l'Espai sense alcohol), en primer lloc la deshabitació davant d'una situació de

drogodependència i en segon lloc el compliment de la mesura penal alternativa. És fins a cert punt contraproduent intentar portar tots dos aspectes a la vegada?

La línia d'actuació de les institucions mèdiques ha estat un dels camps en que no he pogut aprofundir en aquesta oportunitat, però penso que pot aportar informació rellevant per a una millor comprensió del tema. De igual manera, un altre aspecte no tractat que ens podria donar llum sobre la percepció que tenen els veïns sobre GAMAR, seria el barri.

BIBLIOGRAFIA

BRANDES Stanley H. (2002) *Staying sober in Mexico city*, The University of Texas press, Austin

BRANDES Stanley H. (2004) "Buenas noches, compañeros". Historias de vida en Alcohólicos Anónimos en *Revista de antropología social*, Nº 13, pp. 113-136, Universidad Complutense de Madrid (Ejemplar dedicado a: las vidas y sus relatos).

GOFFMAN, Erving (1993) *Estigma. La identidad deteriorada*, Amorrortu, Buenos Aires.

MENÉNDEZ, Eduardo i DI PARDO, Renée (1996) *De algunos alcoholismo y algunos saberes, Atención primaria y proceso de alcoholización*. México DF. CIESAS

MENÉNDEZ, Eduardo (2009) "De rituales y subjetividades. Reflexiones sobre algunas características de los grupos de Alcohólicos Anónimos" en *Desacatos*, núm. 29, enero-abril, pp. 107-120, Distrito Federal, México.

Web consultades

Departament de Justícia de la Generalitat de Catalunya

<http://www20.gencat.cat/portal/site/Justicia/menuitem.7a4f445264f181b6bd6b6410b0c0e1a0/?vgnextoid=3e29f08fe3c42110VgnVCM1000000b0c1e0aRCRD&vgnnextchanel=3e29f08fe3c42110VgnVCM1000000b0c1e0aRCRD&vgnnextfmt=default>

Boletín Oficial del Estado

<http://www.boe.es/>

Llei orgànica 5/2010 de 22 de juny:

http://www.boe.es/boe_catalan/dias/2010/06/23/pdfs/BOE-A-2010-9953-C.pdf

Reial Decret 840/2011 de 17 de juny:

http://www.boe.es/boe_catalan/dias/2011/06/18/pdfs/BOE-A-2011-10598-C.pdf

Llei orgànica 15/2003 de 25 de novembre:

http://www.boe.es/boe_catalan/dias/2003/12/01/pdfs/A04575-04607.pdf

Llei orgànica 1/2004, de 28 de desembre:

http://www.boe.es/boe_catalan/dias/2005/01/01/pdfs/A00249-00279.pdf

Llei orgànica 15/2007 de 30 de novembre:

http://www.boe.es/boe_catalan/dias/2007/12/04/pdfs/A05114-05117.pdf

El Periódico de Catalunya (Edición del Jueves 25 de agosto de 2005, página 31).

http://archivo.elperiodico.com/ed/20050825/pag_031.html

El País (Edición del Jueves 25 de agosto de 2005)

http://elpais.com/diario/2005/08/25/catalunya/1124932048_850215.html